

A KISEBBSÉGI MAGYAR KÖZÖSSÉGEK FEJLŐDÉSI FELTÉTELEI TRIANON UTÁN

SZARKA LÁSZLÓ

Háromféle – egymástól jórészt csak elméleti szinten elkülöníthető – beszédmód jellemzi a kárpát-medencei kisebbségi magyar közösségek demográfiai fejlődésével kapcsolatos népesedéstörténeti kutatásokat, kiadványokat.

Leggyakoribbnak a negatív demográfiai tendenciákat, az asszimilációs, migrációs veszteségek kimutatását a legfontosabb feladatnak tekintő, s ennek megfelelően a népesedéstörténeti munkákat jórészt a veszteségeknek és azok okainak számbavételével azonosító magatartás tűnik. A megközelítés jogosultságához kétség sem férhet, hiszen azt a kutatás tárgya bőségesen legitimálja és indokolja. Az olyan kiváló, két világháború közötti szerzők, mint például Jakabffy Elemér, Csuka Zoltán, Flachbart Ernő, munkáikban gyakran jutottak olyan megállapításokra, amelyek a demográfiai veszteségeket abszolutizálták. Az elmúlt évtizedekben újra megerősödött kisebbségi magyar történeti demográfiában főként Dávid Zoltán és Popély Gyula tanulmányai sorolhatóak ebbe a csoportba, ahol a „népfogyatkozás” okainak, mértékének, következményeinek a feltárása a kutatás célja.

A másik, ugyancsak gyakori és legitim megközelítési mód a kisebbségek demográfiai helyzetének feltárását közvetlenül politikai céloknak alárendelő kutatói attitűd, amely különösen a békeszerződésekkel, illetve a bécsi döntésekkel, valamint a belső közigazgatási reformokkal, autonómia tervekkel kapcsolatos alkalmazott kutatásokra jellemző, s amelyekben minden nemzedék demográfia történetészei részt vállaltak.

Valójában a harmadik beszédmód, az aprólékos adatgyűjtés és gondosan alapos, kritikusan mérlegelő statisztikai elemzés kutatói attitűdje alapozza meg a trianoni országhatáron kívülre került közösségek népesedéstörténetét. Ennek a kutatói magatartásnak köszönhetjük, hogy a korabeli hivatalos feldolgozások, népszámlálási kiadványok mellett elmélyült elemzések, pótlólagos adatközlések alapozták meg az 1970–1980-as évektől ismét feléledő kutatásokat, és a KSH-hoz tartozó kutatóhelyeken, valamint több más intézményben, személyes műhelyben is elkezdődhetett a demográfiai adatbázisok kialakítása és a szomszéd országok népszámlálási forrásainak módszeres feltárása, közreadása, elemzése.

Mindez talán azért érdemes előljáróban leszögezni, mert a demográfia, s azon belül az etnodemográfia gyakran esik ugyanazon gyanú alá, mint a statisztika tudománya, amelynek pontosságával, használhatóságával, megbízhatóságával

gával kapcsolatos kételyek sajnálatos módon részévé váltak a tudományos kutatásokkal szembeni előítéletes közhelyeknek. A magyar etnodemográfia az elmúlt évszázadban igyekezett felülemelkedni mindenfajta elfogultságokon, akár a magyarországi nem magyar, akár pedig a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek demográfiai folyamataival foglalkozott.

Az alábbiakban a jelenleg hét szomszédos országban élő kisebbségi magyar közösség nyolc évtizednyi demográfiai fejlődésének három tényezőjéről szeretnék beszélni.

- A kényszerkisebbségekként kialakult magyar népcsoportok közösség-szerveződését befolyásoló etnikai folyamatokról,
- a kisebbségek népességszámának negatív változásait okozó tényezők (belső és kifelé irányuló vándormozgalmak, urbanizáció, társadalmi mobilitás, asszimiláció) egymáshoz való viszonyáról, s végül
- a kisebbségi magyar közösségek belső társadalmi szerkezeti változásairól.

Induljunk ki abból a közismert adatból, hogy a történeti Magyarország területével azonosított Kárpát-medencében az 1910. évi népszámlás idején a magyarság száma 10 millió 61 ezer, aránya pedig a közel 21 milliónyi össznépességen belül 48,2 százalék volt. Ezeket az adatokat a trianoni határokon kívül eső területre mechanikusan átszámítva alakult ki a kisebbségi magyarok induló számaként emlegetett 3 millió 331 ezres szám. Amennyiben a tíz évvel későbbi, első szomszéd országokbeli népszámlálásokat tekintjük kiindulási alapnak, akkor az erdélyi magyarság száma 357 ezerrel, a felvidéki magyarságé 325 ezerrel, a jugoszláviai magyaroké pedig 101, a burgenlandiaké pedig 11 ezerrel volt kevesebb, mint a tíz évvel korábbi utolsó magyarországi adatfelvételnél. A kisebbségi magyarság első, 1920–21. évi nem magyarországi népszámlálási összesített adata tehát 2 millió 537 ezer fő volt.

A tíz évvel ezelőtti, tehát 1990–91. évi legutóbbi szomszéd országokbeli népszámlálási adatok szerint a Kárpát-medencében 12 millió 910 ezer magyar anyanyelvű személy élt, ami a 31 millió 649 ezres össznépességnek mindössze 40,8 százaléka. Ebből a határon túli magyar anyanyelvűek összesített száma 2 millió 750 ezer fő, tehát az 1910. évi utolsó magyarországi népszámlálás szerint kiszámított adathoz képest kb. 580 ezerrel kevesebb, az 1920. évi első nem magyarországi adatfelvétel alapján kiszámított adathoz képest 213 ezerrel több volt a határon túli magyar anyanyelvűek száma.

A három adatsor szembeállításával csupán azt kívántam érzékeltetni, hogy a hatalomváltás évtizedében, két népszámlálás közötti évtizednyi időszakban a háborús, migrációs és asszimilációs-disszimilációs veszteségek milyen méretű változásokat eredményeztek. Felületes megítélés esetén ezeket a számokat szembeállítva máris alkalmassá lehetne tenni statisztikai, demográfiai mezbe öltöztetett politikai csatározások petárdagyártásához, amint az az esetek nagy részében meg is szokott történni.

Ma már minden régióra vonatkozóan rendelkezünk külön-külön feldolgozásokkal. Emellett összesített áttekintések és elemzések, adatbázisok, és mindezek alapján térképészeti feldolgozások is készültek Kocsis Károlynak, Sebők Lászlónak, Dávid Zoltánnak, illetve a KSH által rendezett és kötetben is kiadott 1992. évi nemzetiségstatisztikai konferenciának köszönhetően. Minden régióra vonatkozóan rendelkezünk egy vagy több olyan monográfiával, tanulmánnyal, amely alapján képet nyerhetünk arról, milyen etnikai háttérű, migrációs, demográfiai folyamatok, térszerkezeti és identitás szerkezeti változások játszottak közre abban, hogy a két, illetve három időpont közötti periódusban a magyar közösségek által lakott területeken az abszolút számokban ugyan kifejezhető, de valójában csupán az arányszámokkal érzékeltethető mélyreható változások mentek végbe. Varga Ernst Árpád, Nyárády Károly, Vofkori László, Mirnics Károly, Dányi Dezső, Gyurgyík László, Gyönyör József könyvei, tanulmányai megalapozták a 20. századi magyar kisebbségtörténet népesedéstörténeti kutatásait.

Vajon milyen mértékben járult hozzá a magyarok ki- és elvándorlása, a többségi és más kisebbségi beköltözése, a magyarság nyelv- és identitásváltása az egyes kistérségek etnikai térszerkezetének radikális átalakulásához. Hiszen a magyar anyanyelvűek aránya az adott országokban – Erdélyt leszámítva (31,6-ról 20,7%) – mindenütt több mint 50 százalékkal csökkent. A legnagyobb mértékben Burgenlandban 8,9-ről 1,9 százalékra, Horvátországban 5,4-ről 0,5 százalékra, Szlovákiában 30,3-ról 10,8 százalékra és Kárpátalján 30,7-ről 12,5 százalékra, de ma már a Vajdaság is ide sorolható az egykori 31,5 százalék helyett a 13–14 százalékos magyar népességarányával. Az arányszámok vizsgálatánál persze mindig illik figyelembe venni, hogy a magyar népesség térvesztése a városi környezetben volt az átlagosnál jóval nagyobb, helyenként már-már földcsuszamlásszerű. Pozsony, Kassa egy évtizeden belüli minősített kisebbségi státuszának elvesztése, az erdélyi városok magyar többségének fokozatos elolvadása jól mutatja ennek a városi környezetben kezdettől fogva erős nyelv- és identitásváltási folyamatnak a következményeit. Ugyanakkor Kocsis Károly arra is rámutatott, hogy a hosszú időn keresztül rurális magárahagyatottságában megmaradt kisebbségi magyar közösségek az 1980-as évtizedben komoly rohamokat intéztek a járási rangú és a megélhetést a földnél jobban biztosító panel kisvárosok irányába. Ez pedig szinte automatikusan azt eredményezte, hogy az országhatárok és a velük párhuzamos egykori nyelvhatárok között elhelyezkedő városláncolat jó néhány településén sok évtizedes csökkenés után a magyarok aránya némileg emelkedett, illetve stabilizálódott.

A nyolcvan évvel ezelőtt kényszerközösségekként kialakult magyar kisebbségi társadalmak saját önszerveződésükben mindmáig a szülőföldi kistérségekre támaszkodva próbálják az adott országban lévő többi magyar településsel, tájegységgel a történeti sorsközösség alapján kialakítani saját tudatos és vállalt közösségeiket. Erre 1989-ig egyetlen szomszéd országba sem voltak kedvező

feltételek, hiszen a két világháború közötti nemzetállami, majd pedig a pártállami kisebbségpolitikai modellek alig titkoltan az asszimiláció felgyorsítását célozták. Felsorolni is hosszú mindazokat a kényszerítő eszközöket, amelyeket a szomszéd államok megpróbáltak asszimilációs céljaik érdekében bevetni: a magyar település- és földrajzi nevek betiltásától kezdve a családi nevek elemzése alapján történő önkéntes nemzetiségi átsorolásokig, az iskolák tannyelvét megváltoztató vagy korlátozó iskolapolitikától a királyi Románia által megszervezett „kultúrzóna”-politikáig értek a „finomabb” eszközök.

Ezeket maguktól értetődően egészítették ki többször is a közigazgatási határok, választási körzetek célirányos megváltoztatásával, a földreform és a telepítés kínálta lehetőségek kiaknázásával. Majd pedig a második világháború utáni „bosszú” jegyében a jogfosztással és vagyonekobjással, a tömegmészárlásokkal és internálásokkal, deportálásokkal, kikényszerített lakosságcserevel és „reszlovakizációnak” nevezett asszimilációval. Ezek a politikai fogantatású eszközök egészültek azután ki a pártállami időszak etnopolitikai szempontból is jól átgondolt kolhozosításával, erőltetett iparosításával és urbanizációs voluntarizmusával, a magyar régiókban szándékoltan késleltetve beindított ipari beruházásokkal, lakásépítésekkel stb. Nem lesz tehát könnyű dolog mindezeknek az etnikai tér- és identitásszerkezetekre elementáris hatást gyakorló tényezőknek az utólagos hatásvizsgálatát, illetve a következmények számszerűsítését elvégezni.

Bizonyos, hogy a magyar kisebbségek demográfiai fejlődését torzító folyamatok közt a migrációs veszteségek korrekt elkülönítése nélkül nem lehet érdemi adatbázisokat kialakítani az asszimilációs folyamatok vizsgálatához. Csak a Magyarországra irányuló 20. századi kisebbségi magyar migrációs hullámok összesített mérlege Tóth Pál Péter, Dövényi Zoltán, Bereczki András kutatásai alapján a hétszáz – nyolcszázezer közötti tartományban jelölhető ki, s a nyugati és tengerentúli diaszpórákkal együtt az egymilliós számot sem lehet teljesen kizárni. Az Országos Menekültügyi Hivatal 1924-ig nyilvántartott számaiból kiindulva a két világháború közötti időszakban az erdélyi, felvidéki és délvidéki menekültek, áttelepülők, optások száma egészen bizonyosan meghaladta a négyszázezeret. A második világháború után menekülők, kitelepítettek, elüldözöttek összlétszámát háromszázezer körüli számban, az 1958-tól a szomszéd országok magyar áttelepültjei közül honosítottak, illetve visszahonosítottak számát pedig 1994-ig terjedően 65 ezerben, az azóta eltelt években pedig további 20–25 ezerben határozhatjuk meg, összesen tehát 790 ezerre tehető a Magyarországra áttelepülők száma.

Jóval bonyolultabb számítások, becslések, elemzések vezethetnének valamilyen számszerű összesítéshez az asszimilációs veszteségek felmérésében, s erre most itt nem vállalkozhatunk. A természetes szaporulat és a migrációs veszteség közötti különbségekre vonatkozó számítások sem állnak az elmúlt nyolcvan év minden közbülső periódusára vonatkozóan rendelkezésünkre, ami nélkül

valójában még valamilyen spekulatív becsült adatokat is csak a vita kedvéért érdemes megkockáztatni. Ha például a térség átlagos természetes szaporulatát az akkori és a mostani népesség különbözete alapján 1910–1990 között kb. 70 százalékra tesszük, akkor a maximum 1 milliós migrációs veszteséget, valamint a magyarságnak az átlaghoz képest kisebb természetes szaporulatát (- 20 százalékkal) számítva az asszimilációs veszteséget kb. 1,2 millió főben jelölhetjük meg, ami más szóval azt jelenti, hogy az asszimilációs veszteségek nélkül a kisebbségi magyarság ma akár a 3,5 milliós lélekszámot is elérhetné. Még egyszer hangsúlyozni szeretném, mai ismereteink, az etnikai háttérű folyamatok feltártságának mai szintje mellett nem igazán reménykedhetünk abban, hogy rövid időn belül teljesen reális és minden részletében bizonyított számítással tudunk eljutni a kisebbségi magyarság 20. századi összes asszimilációs veszteségének záró számához. Egészen bizonyos azonban, hogy a részfeltárásokból egyre több adat, összefüggés kerül elő, amit feltétlenül figyelembe kell venni a reménybeli összegző igényű munkálatok során.

A kisebbségi magyarság körében a társadalmi léptékű asszimilációs folyamatok reprezentatív mintákon való elemzése éppen csak elkezdődött, s csak remélni lehet, hogy a jövő évi népszámlások adatai újabb lökést adhatnak az ilyen típusú vizsgálatokhoz. Az eddigi elemzések (Dányi Dezső, Varga Ernszt Árpád) részben a kisebb közigazgatási egységekben megragadható etnodemográfiai változások okai felől közelítik meg a kérdést. A reális etnikai térszerkezetek történeti és terepfeltárásának igényével a nyelvhatárok és kontaktuszónák etnikai folyamait vizsgálja Kocsis Károly, Keményfi Róbert, Illés Zoltán, míg mások (Gyurgyík László, Mirnics Károly és Varga E. Árpád) a vegyes házasságok asszimilációs következményei felől is megpróbálták ellenőrizhető számításokat végezni. Megint mások, főként a nyelv- és oktatásszociológusok (Kontra Miklós, Göncz Lajos, Csernicskó István, Lansyák István, Péntek János, illetve Orosz Ildikó, Szabó Zoltán, Dolník Erzsébet és mások) a kód- és nyelvváltás folyamatait, a kétnyelvűség és a többes etnikai identitás szerkezetek bonyolult összefüggéseit, valamint a nem anyanyelvű oktatás asszimilációs hatását igyekeztek dokumentálni és elemezni. Nem kétséges, hogy a magyar többségű és magyar jellegű településszerkezetekben a migrációs folyamatok mellett a nyelv- és identitásváltás is igen nagy mértékben éreztette hatását.

Különösen aggasztónak tűnhet a vegyes házasságok hatása a gyermekek anyanyelv-választásában megfigyelhető egyre erőteljesebb többségi asszimilációra. Varga Árpád adatai szerint például a 109,2 ezer gyermekes romániai vegyes házasság közül a 61,6 százalékban román, 17,6 százalékban magyar, 7,7 százalékban német és 2,8 százalékban cigány volt a gyermekek nemzetisége. A 17,6 százalékos magyar arányt a 71 597 vegyes házasságban élő magyar apa vagy anya „produkálta”, akik az említett 109,2 ezer vegyes házasság 32,8 százalékában voltak jelen.

Az asszimilációs tényezők súlyozott kimutatása fölöttébb nehéz művelet, s itt már a népszámlálási és a népmozgalmi adatsorok mellett sok más statisztikai és megfigyelési adatot is be kell vonnunk. Ezzel együtt az egyes komponenseknek korszakonként eltérő hatása és pontosan nem kimutatható, nehezen bizonyítható szerepe van az identitásváltásban. Mirnics Károly például a vajdasági születésszámokat vizsgálva és a magyar anyáktól évente született gyermekek számában 1950 és 1989 között kimutatható drasztikus csökkenést elemezve arra hívta fel a figyelmet, hogy a kivándorlás és a vegyes házasságok miatt ezek a népmozgalmi adatok csak megfelelő pótlólagos elemzési szempontok alapján tekinthetők megfelelő kiindulásnak a magyar közösség természetes szaporulatának kiszámításában. Mirnics Károly szerint a vajdasági magyarságnak az 1960-as években elkezdődött drámai mértékű csökkenésében nem a természetes szaporulatban kimutatható negatív tendenciák játszották a főszerepet, hanem a demográfiai mérleg számított értékei alapján a kivándorlás és a nyelv- és identitásváltás együttesen az 1960–1981 közötti két évtizedben 50 ezernél is nagyobb csökkenés forrása volt. A vajdasági magyarság asszimilációs folyamatában Mirnics egyértelműen a vegyes házasságot és az iskolarendszert tekintette meghatározó tényezőnek. Gyurgyík László szlovákiai „magyar mérlege”, hogy az 1994-ben megjelent könyvének címe utaljak, a városi környezetben és a nyelvszigetekké váló kistérségekben felgyorsult identitásváltásra, valamint a magyar anyanyelvű roma népesség nyelvhasználati szokásainak, nyelvválasztásának változásaira hívta fel a figyelmet. Emellett természetesen a vegyes házasságok Szlovákiában is egyre erőteljesebben a szlovák identitásválasztás, identitásépítés forrásaivá váltak.

Szükségképpen vázlatos előadásunk végén összegzés helyett néhány kérdésben szeretném összesűriteni a további határon túli magyar etnodemográfiai kutatások által tisztázandó problémákat.

- Lehet-e kiépíteni olyan összekapcsolt, integrált statisztikai, szociológiai, adatbázisokat, amelyek alapján reprezentatív vizsgálatok kezdődhetnek az asszimilációs folyamatok feltárására?
- A szórványosodás folyamatának szakszerű, etnogeográfiai és etnoszociológiai felmérésében milyen mértékben lehet hasznosítani azokat az eddigi antropológiai, néprajzi vizsgálatokat, amelyek jórészt az esettanulmányok szintjén maradtak?
- A hiányzó nyelvismereti adatokat miként lehetne pótolni nagyobb szabású, önszámlálás jellegű kísérletekkel, nagyobb számú településen elvégzendő terepvizsgálattal? (Keményfi)
- Felekezeti és etnicitás összefüggéseinek vizsgálatában a Gereben Ferenc és Tomka Miklós által elkezdett vizsgálatok eredményeit figyelembe véve lehetne-e rendszeressé tenni egyfajta folyamatos adatszolgáltatást?

- A kisebbségi magyar népcsoportok közösségépítésében milyen szerepet játszott és játszik a városok asszimilációs szerepe, az előregedés, az elvándorlás felerősödése?

IRODALOM

- Az erdélyi települések nemzetiség szerint 1930–1992.* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996.
- Gyurgyík László 1994. *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében.* Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Klinger András 1994 *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990).* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Kocsis Károly 1989. *Vegyes etnikumú területek társadalmának népességföldrajzi kutatása Szlovákia és a Vajdaság példáján.* Debrecen.
- Kocsis, Károly – Kocsis-Hodosi, Eszter 1998. *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin.* Geographical Research Institute – Research Centre for Earth Sciences – Minority Studies Programme of Hungarian Academy of Sciences. Budapest.
- Mirmics Károly 1993. *Kisebbségi sors. Tanulmányok.* Fórum Könyvkiadó. Újvidék.
- Popély Gyula 1991. *Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945.* Írók Szakszervezete, Széphalom Könyvműhely – Regio.
- Tóth Pál Péter 1998. *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994).* Püski. Budapest.
- Varga E. Árpád 1998. *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedési történetéből. Tanulmányok.* Püski. Budapest.
- Varga E. Árpád 1992. *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez.* Regio – MTA Történettudományi Intézet, Budapest.

**POSSIBILITIES OF DEVELOPMENT FOR ETHNIC HUNGARIAN
MINORITIES AFTER TRIANON PEACE-TREATY (1920)**

Summary

The author describes three type of discussions concerning statistical data of demographic development of ethnic Hungarian minorities living in the neighbouring countries of Hungary:

- demonstration of negative tendencies like migration and assimilation losses, analysis of their possible causes,
- serving for direct political purposes like peace-treaties, the two Vienna Arbitrations (1938, 1940), administrative reforms or different plans of cultural or political autonomy,
- real critical analysis based on statistical sources and collecting data and efforts to write the population history of ethnic minority groups – now we have such kind of analyses and additional data collections beside statistics of the epoch.

The author discusses three factors of ethnic Hungarian minority groups' demographic development in the last eight decades:

- ethnic processes influencing ethnic Hungarian minority groups' community self organisation,
- interaction of the factors causing negative changes in population number of minorities (migration, urbanisation, social mobility, assimilation)
- changes in social structure of ethnic Hungarian minority groups.

Surveying researches on the population history of ethnic Hungarian minority groups the author looks for the causes of radical changes in ethnic composition of micro-regions, examines the migration processes and changes in language and identity of Hungarian communities that caused a very significant (50% excluding Transylvania) decrease of the proportion of ethnic Hungarian population in the neighbouring countries.

He determines that before 1989 the circumstances were unfavourable for minorities' self organisation because of the existence of nationalist and communist models of minority policy since both of them aimed at the acceleration of assimilation. While it is difficult but not impossible to count the losses of ethnic Hungarian minorities caused by emigration (between 700 and 800 thousand persons), it is almost hopeless to determine the exact loss caused by assimilation on the basis of official statistics. Some micro-analyses can reach more results on this field: assimilation processes were analysed in less administrative units, others examined the ethnic processes in language boarder and contact zones, the influences of ethnically mixed marriages, the process of the

change of mother tongue, the development of bilingualism, the problems of complex (double) ethnic identity, the impact of education on not Hungarian language on assimilation. The experiences of these researches show that emigration and assimilation (mixed marriages, education on the language of the ethnic majority) play the decisive role in decreasing proportion of ethnic Hungarians and not the unfavourable demographic trends which undoubtedly strengthen that negative process.

Finally the author summarises the possible directions of the further researches: creation of a data base for researching assimilation processes, exploiting the experiences of anthropological and ethnographic case studies, self counting and permanent information to determine the ethnic and vernacular and religious distribution of certain regions, exploring the impacts of demographic processes like ageing, emigration etc.